Håkan Skogsjö

Näversholma – en märklig historia

Särtryck ur
Gammalt och nytt från Föglö 2018

utgiven av Föglö hembygdsförening

Distribuerad som pdf-fil 2024
Copyright © Håkan Skogsjö (CC BY-SA 4.0)

Näversholma – en märklig historia

På medeltiden var Näversholma ett enstaka hemman, men bonden begick en stöld och förlorade gården. Ön delades sedan på ett märkligt vis mellan prästen och ett tjugotal bönder i Föglö. Det dröjde till 1800-talet innan Näversholma åter blev befolkad.

Text: Håkan Skogsjö

Näversholma är en ö söder om Sonbodalandet, som inte – vilket kanske förvånar somliga – är någon by. Istället är den ägomässigt splittrad mellan flera byar i Föglö. Större delen tillhör Prästgården, medan den norra delen är uppdelad mellan Björsboda, Brändö, Degerby, Granboda, Kallsö, Sanda, Skogboda, Sonboda och Stentorpa.[1]

Länge nyttjades Näversholma främst till slåtter och bete, men åtminstone sedan tidigt 1800-tal har holmen varit bebodd. Pionjärer var sannolikt torparen Anders Lundqvist (1783–1855) och hans hustru Anna Stina Eriksdotter (1783–1858) som 1816 anges vara torpare på Näversholma.

Weckströms lexikon

Frågan är hur de märkliga ägoförhållandena på Näversholma har uppstått.

I postmästaren Matthias Weckströms *Geografiskt-statistiskt lexikon öfver Finland* från 1851 (tryckt 1852) återges under Föglö en sägen som försöker ge en förklaring: »Om Näfversholma förmäler en tradition, att der fordom fanns ett hemman, hvars Åbo jemte dess hustru, såsom varande rika, intogos af högmod, hvarföre Gud straffade dem så, att då de juldagen hemkommo från kyrkan, deras gård och allt hvad de egde, befanns nedlagdt i aska, hvarefter nöden dref mannen att begå kyrkstöld. Lägenheten såldes sedan till betäckande af kyrkans förlust åt 30 à 40 sockneboer, hvars efterkommande ifrån den tiden disponerat densamme.»

Ett halvsekel senare, 1898, upptecknade Alfons Takolander en betydligt mer utförlig version.[2] Näversholmabonden hade en högmodig hustru, som inte visste hur hon skulle klä sig grann nog. Någon sade sedan åt henne att hon skulle bli straffad för sitt högmod, varpå hon drog en guldring av fingret och kastade den i sjön och sa: »Så omöjligt det är att få denna ring åter, är det för mig att bli fattig». Kort före följande jul fångade gårdsfolket en gädda i vars mage ringen återfanns. Och då folket återvände till Näversholma från julottan låg gården i aska. Spådomen hade gått i uppfyllelse: Näversholmafolket var utblottat. Hustrun förledde då maken att stjäla från kyrkan, men detta uppdagades och han fängslades. När det stod klart att det var hustrun som hade förlett maken, sammansköt flera bönder en summa och kunde lösa bonden ur fängelset. Sedan delades Näversholma mellan bönderna och kyrkan.

Fantasi i rörelse

Det är uppenbart att Näversholma har kommit att sätta Föglöbornas fantasi i rörelse. Och sannolikt finns en kärna av sanning i sägnen. Första gången vi finner den nedtecknad är långt tidigare, i ett tingsprotokoll den 8 augusti 1623, men då betydligt mindre utbroderad. Så här lydde den med protokollets språk något moderniserat:

En bonde bodde förr i tiden på Näversholma. Men på grund av tjuveri hade både hus och jord förbrutits. Två tredjedelar tillföll kronan och lades sedan under Prästgården eftersom den hade så små ägor. Den återstående tredjedelen tillöste sig 18 bönder för pengar.

Betydligt mer koncist och sakligt, men kärnan finns där; stölden är fortfarande den händelse som leder

[1] Det finns en by i Föglö med namnet Näversholma som omfattar en fastighet på några hektar, kallad Klockarens röjdning, men den är en sentida konstruktion. Den ligger inklämd mellan Degerby och Stentorpas områden på Näversholma, och på en karta över Stentorpa från 1837 kallas platsen »klockarbolets nyrödjningsmark». Röjningen återfinns också på en karta över Degerby från 1813–15, men på 1768 års karta över Näversholma (se nästa sida) är platsen bara ett stycke impediment. Anledningen till att klockaren fick röja ett område på den bondeägda delen av Näversholma och att det sedan kom att avskiljas till en egen by är outredd. Platsen bebyggdes på 1800-talet med ett torp senare kallat Sjölunds.

[2] Carl Ramsdahl, »Det forna hemmanet på Näversholma», i boken *Föglö* (1950), sid. 90. Sägnen trycktes i verket Finlands svenska folkdiktning, utgiven av Svenska litteratursällskapet i Finland.

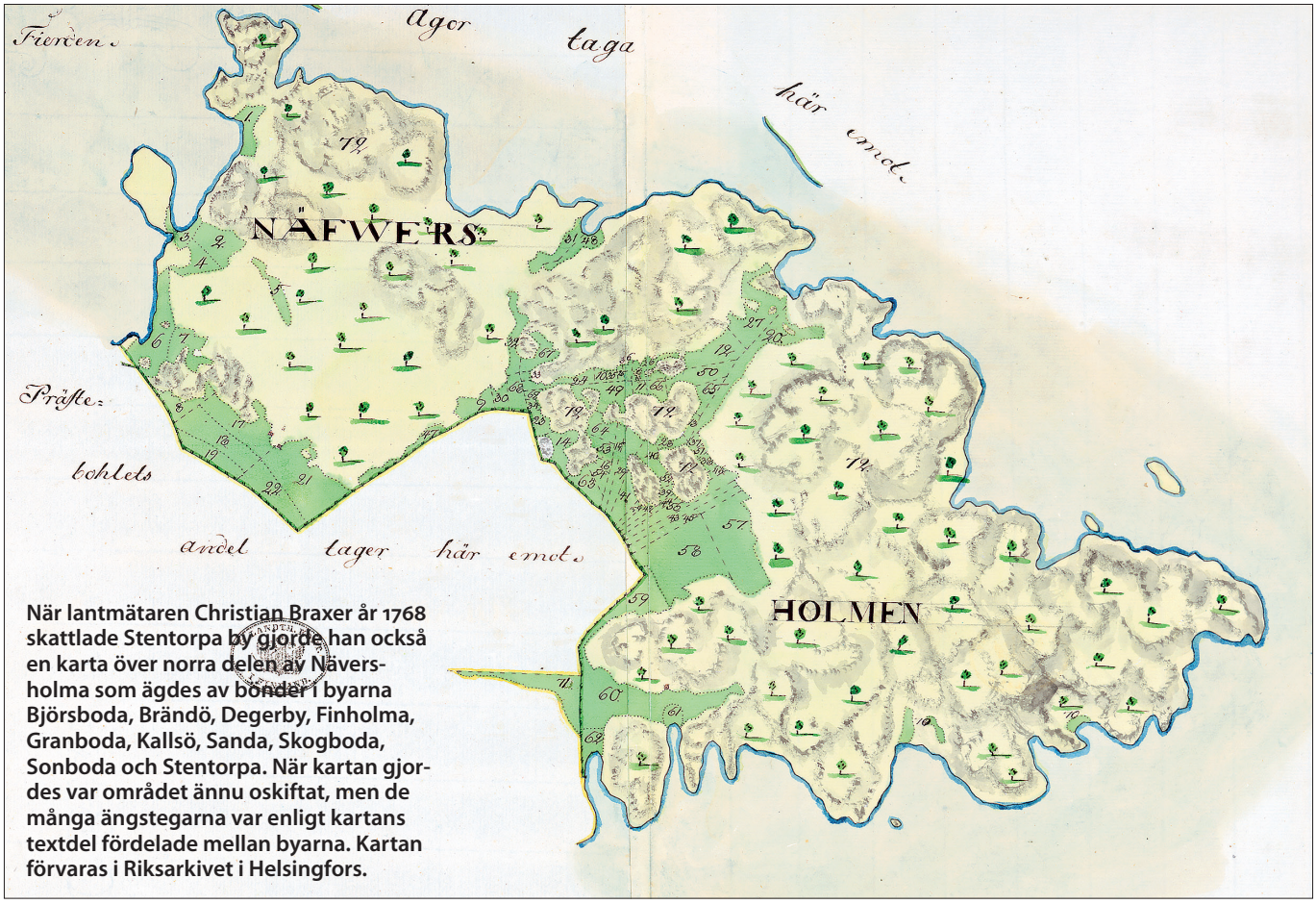

När lantmätaren Christian Braxer år 1768 skattlade Stentorpa by gjorde han också en karta över norra delen av Näversholma som ägdes av bönder i byarna Björsboda, Brändö, Degerby, Finholma, Granboda, Kallsö, Sanda, Skogboda, Sonboda och Stentorpa. När kartan gjordes var området ännu oskiftat, men de många ängstegarna var enligt kartans textdel fördelade mellan byarna. Kartan förvaras i Riksarkivet i Helsingfors.

till att Näversholma gård försvinner.

Vid tinget den 19 augusti 1625 behandlas ånyo Näversholma. Då får vi veta vilka bönder som – tillsammans med Prästgården – var delägare i holmen: Stentorpa, tre bönder; Finholma, en bonde; Sanda, två bönder; Skogboda, fyra bönder; Björsboda, Mats Gestilsson; Granboda, Olof Eriksson; Sonboda, fyra bönder; Brändö, en bonde; Kallsö, Mats Eriksson; Degerby, sex bönder.

Det blir 24 bönder, inte 18 som uppgavs vid tinget ett par år tidigare. Intressant att notera att det uppenbarligen inte var byarna som var delägare i Näversholma, utan enskilda gårdar (i Skogboda var fyra av fem bönder delägare, i Björsboda bara en av tre).

Stal en borr

Vid samma ting återges sägnen på nytt, denna gång i en något annorlunda version, berättad av skogvaktaren Gustav Hansson Winberg i Degerby.

En som bodde i Näversholma och hade två bröder som bodde i Degerby, stal en navare (borr) från kyrkan och gav därför sedan sitt hemman till prästen. Så hade Per Jakobsson i Skogboda berättat för Gustav Winberg, och Per Jakobsson hade i sin tur hört det berättas av sin far, men båda var avlidna. Sockenborna protesterade dock och sade att de inte mindes annat än att Näversholma varit delat så att Prästgården ägde två tredjedelar och de nämnda bönderna en tredjedel. »Och ingen i socknen finnas kan som är så gammal som annat minnas kan», avslutas protokollet.

Också i denna version är tjuvnaden förklaringen till Näversholmas uppdelning.

Vid tinget den 8 juli 1633 figurerar Näversholma ånyo. Nu får vi veta att ägoförhållandena var ännu mer komplicerade än vad som framgått tidigare. Det var inte bara en stor mängd bönder som var delägare i den norra delen av ön, de hade dessutom olika stora andelar räknat i den mängd ängshö de kunde bärga. Delägarna var följande (hömängden anges i lass och såtar):[3]

Prästgården, 30 lass
Degerby, sex hemman, 5 lass
Björsboda, Mats (Gestilsson), 2 lass
– Tomas Vastesson, 1 lass 1 såte
Kallsö, Lars Mickelsson, 3 lass 2 såtar
– Mats Eriksson, 4 lass
Sonboda, Olof, 1 såte
– Olof Ambrusson, 1 lass
– Måns Jönsson, 3 såtar
– Mickel Andersson, 2 lass 2 såtar
– Hans Ambrosiusson, 2 såtar
Stentorpa, Per Eriksson, 2 lass 2 såtar
Granboda, Olof Eriksson 2 såtar
Brändö, Erik Jönsson, 2 såtar
Sanda, Staffan Svensson, 3 lass 2 såtar
– Ambrosius Andersson, 2 lass
Skogboda, Henrik Klemetsson, 2 lass 1 såte
– Tomas, 1 såte
– Henrik Sigfridsson, 1 lass

[3] Listan stämmer inte helt med den som gjordes 1625. Här är antalet bönder 23 mot tidigare 24, och antalet bönder i byarna varierar något, exempelvis nämns 1625 tre Stentorpabönder men 1633 bara en. Om detta beror på skrivfel eller om förhållandena hade ändrats är oklart. Mängden hö som kunde bärgas summerades 1633 till 67 lass, men räknas de angivna talen samman ger det 58 lass och 21 såtar. Hur många såtar som gick på ett lass är inte känt, men eftersom en bonde bärgade tre såtar bör det ha varit fler än så, och då kan inte 21 såtar räknas ihop till de 9 lass som behövs för att nå summan 67. Detta tyder på att det finns fel i de angivna mängderna hö.

De uppräknade bönderna fick frågan hur det kom sig att de var delägare i Näversholma, eftersom där fortfarande syntes spår av »tomten och husrummen», vilket visade att en bonde förr i tiden hade bott på Näversholma. Deras svar blev att ingen fanns i livet som kunde minnas varför bonden tvingats lämna gården, förutom att det berättades att han skulle för tjuveri ha »bortbytt» holmen på så vis att bönderna på de nämnda gårdarna hade betalat böterna och sedan med myndigheternas tillstånd lagt de andelar i holmen som de på detta vis fått till sina gårdar, eftersom dessa tidigare hade varit så små. De skulle också ha betalat skatt för den nya marken. »Men detta är så gammalt att ingen nu levande det minnas kan, utan som de hava saga var efter annan.» Allt hade alltså hänt för så länge sedan att ingen längre mindes, och böndernas berättelse var enbart en hörsägen. Efterforskningar i de äldre jordeböcker som fortfarande förvarades på Åland gav heller ingenting; Näversholma kunde inte återfinnas i dem.

Rättens beslut blev att prästgården och bönderna skulle få behålla sina andelar av Näversholma med hänvisning till »urminnes hävd». Och så har det förblivit sedan dess.

Smeden Råbock

I början av 1730-talet ville den uppenbart driftige men inte alltid så framgångsrike sockensmeden Johan Råbock lösa böndernas andel av Näversholma till skatte. Av tingsprotokollet den 20 februari 1731 framgår att Näversholmas märkliga ägoförhållanden hade fortsatt att fascinera och förbrylla i socknen.

Man visste att det hade funnits ett bondehemman på Näversholma, men gården fanns inte omnämnd i 1661 års jordebok eftersom »det varit gamla domar därpå» (vilket torde syfta på domen från 1633). Häradsskrivaren Daniel Mansnerus berättade att han sökt »uti alla Ålands jordeböcker både i Åbo och i Stockholm», men inte funnit Näversholma omnämnd någonstans. Inte heller lantmäterikontoret hade haft några uppgifter om gården.

De invecklade ägoförhållandena på Näversholma inte bara bestod, de hade också blivit ännu krångligare. Nu fanns inte mindre än 37 bönder som var intressenter med »somliga större och somliga mindre andelar, men ej i proportion efter hemmantalet», enligt protokollet. Vidare angavs Näversholma avkasta omkring 80 lass hö, alltså något mer än hundra år tidigare.

Vid höstinget samma år, den 13 september 1731, fortsatte målet. Smeden Råbock krävde att intressenterna på Näversholma skulle visa upp sina domar. De angavs nu vara 35 till antalet och bo i Granboda, Degerby, Stentorpa, Finholma, Sonboda, Sanda, Kallsö, Björsboda och Skogboda, alltså samma byar som tidigare.

Råbock hade också låtit kammarkollegiet granska gamla jordeböcker i Stockholm och svaret hade blivit att Näversholma inte fanns omnämnt i några jordeböcker mellan 1531[4] och 1687. Trots sina ansträngningar lyckades Råbock dock inte bli ägare till Näversholma, utan holmen fortsatte att nyttjas av de många bönderna samt kyrkoherden.

Första kartan

Den första kartan över den norra delen av Näversholma upprättades 1768 av lantmätaren Christian Braxer i samband med att han skattlade Stentorpa (se föregående uppslag). Vi ser där att gränsen mot Prästgården är densamma som i dag. Någon bebyggelse fanns av allt att döma inte. Ängsmarken var uppdelad i ett sjuttiotal stycken som var fördelade mellan de byar där ägarna bodde (men någon uppdelning på gårdar anges inte). Sedan anges kvaliteten på varje liten ängsteg.

Ett drygt decennium senare, 1782, skiftades också utmarken på Näversholma, så att varje by blev ägare till ett bestämt område som omfattade ängsmarken med den kringliggande skogen.[5] Från denna tid härrör dagens gränser på norra delen av Näversholma.

Skiftet var helt säkert en förutsättning för att Näversholma åter kunde befolkas. När bönderna ägde bestämda områden med både äng och skog hade de möjlighet att upplåta mark till torpare. Under 1800-talet ökade antalet invånare på ön successivt (se nästa sida), men det är länge svårt att av kyrkböcker och mantalslängder få en någorlunda klar bild av vilka människor som bodde var på Näversholma. En del familjer är skrivna i den by som marken hörde till, medan andra är noterade under Näversholma. Därför har torpens äldre historia inte varit möjlig att reda ut.

Den gamla gården på Näversholma är borta sedan många sekler. När den försvann ger källorna inga klara besked om, men det verkar sannolikt att det skedde någon gång på 1400-talet eller början av 1500-talet, eftersom ganska tydliga spår efter gården ska ha synts i marken ännu omkring 1630. Carl Ramsdahl nämner att gårdsplatsen fortfarande i mitten på 1900-talet kunde pekas ut av ortsbefolkningen på prästgårdens mark ett stycke söder om Snällströms gård. »Stället heter Bondbacka, och det gör intryck av att ha varit en tomt», skriver Ramsdahl. Ett par jordblandade stensamlingar såg han som rester av en eldstad. Platsen låg vid en dalgång som i äldre tider ska ha varit odlad.[6]

Ett besök vid Bondbacka i dag visar att området ganska nyligen kalhuggits, vilket ger en viss överblick. Platsen ligger vid en bergssluttning mellan två långsmala åkrar, varav den västra bör vara den »dalgång» som Ramsdahl omnämner. Några spår efter den medeltida gården gick inte att upptäcka.

[4] Den äldsta nu bevarade skatteboken är från 1537. Möjligen är 1531 en felskrivning eller missuppfattning.

[5] Att skiftet skedde 1782 framgår av en lantmäteriförrättning 1909, som berörde den del av Näversholma som Kallsö innehade. Det framgår också av den karta som finns avbildad på pärmens baksida i denna skrift.

[6] Carl Ramsdahl, »Det forna hemmanet på Näversholma», i boken *Föglö* (1950), sid. 92.

Näversholma äldre bebyggelse

Sjölunds (Klockarens rödjning) på Näversholma mark. Här bodde tullvaktmästaren Gustav Fagerström (1819–96) och hans hustru Karolina (1839–1910). Efter hennes död övertogs det av Karl Sjölund (1884–1939) från Sjölunds i Nötö, vars änka Mathilda bodde här till sin död 1960.

Liewendahls på Sonboda mark. Stället innehades från 1879 av skepparen och kommunalmannen Johan Ambrosius Liewendahl (1851–1940) samt senare av hans ogifta dotter Hilda (1880–1956).

Erdals på Brändö mark. Här bodde fiskaren Erik Gustav Nordberg från Kökar (1845–1910) som var gift två gånger. Första hustrun Edla Kristina var änka efter sjömannen Otto Sjöström (1833–70) på Näversholma, men om han också bodde på Erdals är okänt. Efter Nordberg övertogs stället 1912 av Georg Sundblom från Sonboda. I början av 1960-talet omfattade Erdals 30 hektar varav 3,15 hektar odlad jord och bostadshus uppfört på 1860-talet.

Mickelas (Aspängen) på Granboda mark har sitt namn efter Anders Mickel Sundell, Kol-Mickel kallad (1830–1917). Han ska ha köpt stället på 1880-talet av Granbodabönder. Efter Sundells död såldes det 1919 av hans arvingar till Johan Snällström (1890–1971). I början av 1960-talet omfattade det 1,2 hektar och bostadshus från mitten av 1800-talet.

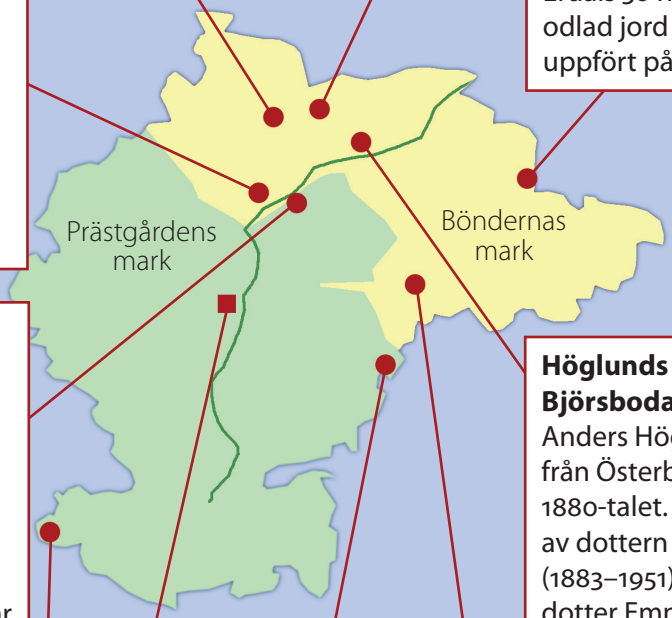

Snällströms (Naimas) på Prästgårdens mark. Huset byggdes 1895 av Henrik Snällström (1860–1911) och ägdes senare av sonen Enok men beboddes av hans ogifta syster Naima Snällström (1892–1970). I början av 1960-talet omfattade stället 13,84 hektar varav 2 hektar odlad jord.

Höglunds (Östergårds) på Björsboda mark. Arbetaren Anders Höglund (1850–1922) från Österbotten flyttade hit på 1880-talet. Det övertogs senare av dottern Johanna Höglund (1883–1951) och sedan av hennes dotter Emmy (1918–2011) och hennes make John Lönnqvist (1912–2005). Fastigheten förstorades genom inköp av annan mark på Näversholma och omfattade i början av 1960-talet 178 hektar varav 16 hektar odlad jord och bostadshus uppfört 1877.

Smedens (Marsholm) på Prästgårdens mark byggdes i mitten på 1880-talet av smeden Augustinus Skogström (1854–1946) och hans hustru Kristina (1857–1924) och övertogs senare av sonen Gustav Skogström (1893–1976). Det omfattade i början av 1960-talet 22,4 hektar varav 0,5 hektar odlad jord och bostadshus uppfört på 1880-talet.

Öbergs (Sjögård) på Prästgårdens mark kan vara byggt av fiskaren Johan Erik Öberg (1821–91) som från 1870-talet bodde på Näversholma. Efter honom övertogs stället av sonen med samma namn, Johan Erik Öberg (1849–1912) och därefter av dottern Verna (1901–55), gift med Levi Mattsson.

Sommarlunds (Skräddars) på Kallsö mark. Skräddaren Evert Sommarlund (1858–1908) var sannolikt den som byggde stället. Det övertogs senare av sonen Gottfrid Sommarlund (1898–1953). I början av 1960-talet omfattade Sommarlunds 2,9 hektar och bostadshus uppfört 1925. Bild på det äldre bostadshuset finns på sid. 10.

Bondbacka. Här låg enligt den muntliga traditionen den gamla bondgården på Näversholma, som försvann redan på medeltiden sedan bonden hade begått en stöld.